

PATRYCJA E. HEROD* – WARSZAWA

Tutaj też ślubował Bogu i św. Zygmuntovi, że chce podźwignąć z ruin świątynię plocką, w której ze czcią przechowywały się relikwie Zygmunta króla i męczennika i wikariuszom kwartę, mianowicie każdemu pół grosza dziennie na wieczne czasy, ku czci Wszechmocnego i Najświętszej Panny Maryi i św. Zygmunta króla, przeznaczyć.

Jan z Czarnkowa¹

SKRYPTORIUM KATEDRALNE PŁOCKIE DO XIV WIEKU

Spośród trzech najbardziej rozpowszechnionych teorii na temat początków diecezji plockiej² najwiarygodniejsza jest ta, która kładzie jej powstanie na rok 1075. Dysponujemy listem skierowanym do Bolesława Szczodrego³ przez Ojca Świętego, w którym to Grzegorz VII⁴ wskazał niewątpliwe braki w organizacji kościelnej, przejawiające się zbyt małą liczbą ordynariuszy oraz zbyt dużą rozległością terytorialną biskupstw, wchodzących w skład archidiecezji gnieźnieńskiej⁵. Niniejsze pismo, datowane na 20 kwietnia 1075 roku, przywieźli do Polski legaci papiescy. O ich wysłaniu również dowiadujemy się z przedmiotowego listu

* Patrycja Ewa Herod – mgr historii i mgr prawa, doktorantka w Instytucie Historii UKSW w Warszawie.

¹ Jan z Czarnkowa, *Kronika*, tłum. J. Żerbiło, Kraków 2001, s. 23-24.

² Aleksander Małecki i Stanisław Chodyński opowiedzieli się za teorią opartą na *Kronice wielkopolskiej*, w myśl której diecezję plocką ufundował Bolesław Chrobry podczas zjazdu gnieźnieńskiego w 1000 r. Natomiast Adam Naruszewicz i Michał Bobrzyński, analizując sytuację polityczną po śmierci Mieszka II, przesunęli czas powstania biskupstwa na w. XI i za fundatora uznali Kazimierza Odnowiciela, który miał ją powołać po powrocie z wygnania, walce zbrojnej w 1047 r. i rozpoczęciu konsolidacji kraju. W. Graczyk, *Paweł Giżycki biskup plocki (1439-1463)*, Płock 1999, s. 18-19.

³ Bolesław II Szczodry albo Śmiały (ok. 1042-1081/82), książę Polski w latach 1058-76, król Polski w latach 1076-79. O. Balzer, *Genealogia Piastów Piastów*, Kraków 1895, s. 93-98.

⁴ Grzegorz VII, właściwie Hildebrand (ok. 1020-1085), papież od 22 IV 1073 r.

⁵ „Deinde vero quod inter tantam hominum multitudinem adeo pauci sunt episcopi [...]”. *List Grzegorza VII papieża do Bolesława Śmiałego roku 1075*, w: *Monumenta Poloniae Historica* (dalej: MPH), t. 1, wyd. A. Bielowski, Lwów 1864, s. 368.

i nie ma najmniejszych podstaw, aby wątpić o przybyciu legatów⁶. Wielu badaczy właśnie z tą datą łączy powstanie biskupstwa płockiego⁷. Ponadto trzeba mieć na uwadze również fakt, że pod koniec wieku XI poświadczona jest w Płocku obecność biskupa Stefana⁸. Powyższe kwestie w wysokim stopniu uprawdopodobniają erekcję diecezji płockiej we wskazanej dacie.

Płock jako siedziba diecezji płockiej, ważne centrum gospodarcze oraz jedna z głównych rezydencji książęcych, która stała na pierwszym miejscu wśród członków ich tytulatury, aż do schyłku XV wieku, stał w rządzie najważniejszych miast w prowincji mazowieckiej. Katedra płocka pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny została wzniesiona za panowania Władysława Hermana⁹. Zapewne świątynię płocką zaczęto wznosić tuż po erekcji biskupstwa, ale z uwagi na karkołomność przedsięwzięcia i średni czas budowy tego typu obiektów w tamtym okresie, wypada przyjmować za budowniczego katedry płockiej wymienionego księcia. Z uwagi na to, że w dniu Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny (15 VIII) w 1096 roku w świątyni płockiej odbyła się uroczystość pasowania na rycerza młodzieutkiego Bolesława Krzywoustego¹⁰, to konsekracja katedry musiała nastąpić przed powyższą datą¹¹. Świątynia płocka nie miała szczęścia w omianiu jej przez kataklizmy dziejowe. W roku 1127, notabene dwa lata przed objęciem rządów w diecezji płockiej przez Aleksandra z Malonne¹², drewniana kate-

⁶ „[...] hos legatos ad vos direximus, quatenus vobiscum pertractatis negotiis, quae ad ecclesiam curam et aedificationem corporis Christi (quod est fidelium congregatio) pertinere videntur, quae emendanda sunt, aut ipsi juxta sanctorum patrum statuta diffiniant, aut nobis diffinienda referant”. *List Grzegorza VII*, s. 368.

⁷ M.in. W. Abraham, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy XII wieku*, Poznań 1962, s. 147-148, W. Kętrzyński, *Założenie i uposażenie biskupstwa płockiego*, „Przewodnik Naukowy i Literacki”, 14 (1886) s. 385-392, 481-488) oraz B. Ulanowski, *O uposażeniu biskupstwa płockiego*, w: *Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności*, t. 21/1888, s. 1-48.

⁸ Stefan, h. Pobóg (zm. 1099), biskup płocki od 1088 r. Zdaniem bpa A. J. Nowowiejskiego był pierwszym Polakiem na stolicy biskupiej w Płocku, którą otrzymał dzięki Władysławowi Hermanowi ok. 1088 r. Jedyna informacja o rządach Stefana pochodzi od Jana Długosza, który w *Vitae Episcoporum Plocensium abbreviatae* przekazał, że był Polakiem oraz najpierw prepozytem kapituły katedralnej, a potem przez 11 lat, aż do śmierci sprawował urząd biskupa w Płocku. J. Długosz, *Vitae Episcoporum Plocensium abbreviatae*, MPH, t. 6, wyd. W. Kętrzyński, Kraków 1893, s. 596; A. J. Nowowiejski, *Płock. Monografia historyczna*, Płock 1917, s. 33; T. Żebrowski, *Zarys dziejów diecezji płockiej*, Płock 1976, s. 30; Graczyk, *Paweł Giżycki biskup płocki*, s. 20.

⁹ Władysław I Herman (ok. 1043-1102), książę Polski od r. 1079. Balzer, *Genealogia Piastów Piastów*, s. 99-100.

¹⁰ Bolesław III Krzywousty (1086-1138), w latach 1102-07 książę małopolski, śląski i sandomierski. Od r. 1107 książę Polski. Balzer, *Genealogia Piastów Piastów*, s. 118-120.

¹¹ C. Deptuła, *Krąg kościelny płocki w połowie XII w.*, „Roczniki Humanistyczne”, 8 (1960) z. 2, s. 66.

¹² Aleksander z Malonne (zm. 1156), biskup płocki od r. 1129. Przybył z Malonne k. Namur w diecezji leodyjskiej. Aleksander prowadził wyprawy na pogańskich Prusów, popierał juniorów w walce z Władysławem Wygnańcem. Był zwolennikiem ruchu reformistycznego kanoników regularnych, ufundował opactwo w Czerwińsku (1150 r.). C. Deptuła, *Kościół płocki w XII wieku*, „Studia Płockie”, 3 (1975) s. 68; tenże, *Krąg kościelny płocki*, s. 25; T. Żebrowski, *Zarys dziejów diece-*

dra spłonęła w wyniku najazdu pomorskiego. Z tego względu Aleksander rozpoczął w 1136 roku budowę nowego obiektu, murowanego i warownego. Nowy kościół został konsekrowany w 1144 roku¹³. Była to wówczas największa bazylika romańska w Polsce¹⁴. W kolejnych wiekach katedra płocka była niszczona wraz z całym miastem. Tak było chociażby w 1223 roku, kiedy miał miejsce pożar zamku. W odwecie za współudział Ziemowita I¹⁵ w wyprawie Krzyżaków na Litwę, Mendog¹⁶ w 1262 roku zniszczył Płock¹⁷. Ponowny najazd Prusów gród przeżył w 1281 roku, by zostać znowu złupiony pięć lat później przez wojska litewsko-ruskie. Nie można również przemilczeć spalenia Płocka przez Władysława Łokietka¹⁸, który uczynił to w roku 1325 w rewanżu za przymierze księcia

zji płockiej, s. 30-31; Zob. szerzej M. Gębarowicz, *Aleksander*, w: *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), t. 1-7, Kraków 1935-58; t. 8-15, Wrocław-Warszawa-Kraków 1959-70; t. 16-25, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971-1980; t. 26-31, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1981-88; t. 32-34, Wrocław-Warszawa-Kraków 1989-93; t. 35-48, Warszawa-Kraków 1994-2012, t. 1, s. 65-66; Por. Mistrz Wincenty, tzw. Kadłubek, *Kronika polska*, przeł. B. Kürbis, Wrocław 2003, s. 121-122; Za rządów Aleksandra biblioteka katedralna w Płocku wzbogaciła się o liczne rękopisy. Do naszych czasów dotrwały tylko dwa. Pierwszy, pochodzenia francuskiego, zawiera *Ewangelię św. Marka* z głosem marginalną Walafrida Strabo i interlinearną Anzelma z Laon. Zob. szerzej W. Graczyk, J.M. Marszałska, *Księgi rękopiśmienne i stare druki w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku*, Kraków 2010, s. 84-88. Drugi to *Ewangeliarz*, także rodem z Francji, który jest przyozdobiony pięknymi iluminacjami. A. Vetulani, *Średniowieczne rękopisy płockiej biblioteki katedralnej*, „Roczniki Biblioteczne”, 7 (1963) s. 329.

¹³ Nowowiejski, *Płock. Monografia historyczna*, s. 151.

¹⁴ Deptuła, *Kościół płocki w XII wieku*, s. 74.

¹⁵ Ziemowit I (ok. 1215-1262), syn Konrada mazowieckiego, brat Bolesława I oraz Kazimierza I kujawskiego. W latach 1247-1248 książę czerski, od 1248 r. książę na całym Mazowszu właściwym, w latach 1259-1260 w Sieradzu. Balzer, *Genealogia Piastów Piastów*, s. 309-313; Zob. A. Swieżawski, *Siemowit I*, PSB, t. 37, s. 65-67.

¹⁶ Mendog (ok. 1203-1263), w latach 1235-1253 wielki książę litewski, od r. 1253 król Litwy.

¹⁷ W efekcie wyprawy wojennej przeciwko Rusi halicko-włodzimierskiej, zakonowi krzyżackiemu oraz księstwu mazowieckiemu, zorganizowanej przez Mendoga w 1262 r., zniszczenie Płocka było jednym z pobocznych nieszczęść, które dotknęły wówczas ziemię mazowiecką. Największym kataklizmem była utrata władcy, Ziemowita I, który 23 czerwca 1262 r. w Jazdowie (obecnie Ujazdów, część Śródmieścia Warszawy) został wzięty do niewoli i haniebnie zamordowany przez Litwinów. Na rozkaz ich dowódcy, księcia riaziańskiego Ostafija Konstantynowicza, został ścięty. E. Suchodolska, *Dzieje polityczne (połowa XIII - połowa XIV wieku)*, w: *Dzieje Mazowsza*, t. 1, red. H. Samsonowicz, Pułtusk 2006, s. 220.

¹⁸ Władysław Łokietek (1260/61-1333), książę na Kujawach Brzeskich i ziemi dobrzyńskiej w latach 1267-1275 pod opieką matki, w latach 1275-1288 współrządy z braćmi, w latach 1288-1300 książę brzeski i sieradzki, w latach 1289-1292 sandomierski, w latach 1292-1300 lennik Wacława II, w latach 1293-1295 regent w księstwie dobrzyńskim, w latach 1296-1300 książę wielkopolski i pomorski, na wygnaniu w latach 1300-1304, od r. 1304 w Wiślicy, od 1305 r. w Sandomierzu, Sieradzu, Łęczycy i Brześciu, od 1306 r. w Krakowie oraz zwierzchnik nad księstwami inowrocławskim i dobrzyńskim, w latach 1306-1309 na Pomorzu, od 1314 r. w Wielkopolsce, od 20 I 1320 r. król Polski. Balzer, *Genealogia Piastów Piastów*, s. 339-341.

płockiego Wańki¹⁹ z Zakonem Szpitala Najświętszej Maryi Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie. Bez wątplenia w obliczu tych licznych najazdów, pożarów oraz grabieży kościoł katedralny nie został oszczędzony.

Za rządów biskupa Aleksandra z Malonne, przypadających na lata 1129-1156, oraz jego brata Waltera²⁰, ówczesnego proboszcza w kościele większym płockim, wytworzyło się w Płocku centrum sztuki francusko-leodyjskiej, które promieniowało na całe Mazowsze²¹. W historiografii zgodnie określa się ten czas płockim renesansem XII wieku. Powstanie kapituły katedralnej kładzie się na panowanie Władysława Hermana. Co ciekawe, została zorganizowana na wzór niemiecki, albowiem na jej czele stał prepozyt, tak samo jak w Gnieźnie, co stało w opozycji do polskiej praktyki w innych biskupstwach, gdzie pod wpływem tradycji francuskiej kapitułę przewodził dziekan²². Obok Waltera, który stał na czele katedralnej kapituły płockiej w latach czterdziestych XII wieku, znamy także innych jej członków w omawianym okresie. Miejscowym skryptorium zarządzał wówczas kustosz Azo²³, który był głównym świadkiem cudu uzdrowienia sparaliżowanej dziewczynki Wojuchy za przyczyną Najświętszej Marii Panny 15 sierpnia 1148 roku, notabene także głównym sprawcą jego rozgłosu²⁴. Poświadczony jest także scholastyk Zachariasz²⁵, świadek innego cudu, a mianowicie powolnego opuszczania się na ziemię relikwiarza w postaci strusiego jaja, które było przymocowane do powały na łańcuchu²⁶ przed ołtarzem Matki Bożej²⁷. W wyłożonym relikwiarzu przechowywano m. in. cierz z korony Chrystusa, część tuniki Zbawiciela,

¹⁹ Waclaw (Wańko) płocki (ok. 1295-1337/38), najmłodszy syn Bolesława II, przyrodni brat Ziemowita II oraz Trojdena I. Książę płocki od 1313 r., lennik czeski od r. 1329. Balzer, *Genealogia Piastów Piastów*, s. 442-444; K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, Poznań-Wrocław 1998, s. 42-48.

²⁰ Walter z Malonne (zm. 1169), prepozyt kapituły katedralnej w Płocku, biskup wrocławski w latach 1149-1169, brat Aleksandra z Malonne. Studiował w Laonie. Do Polski przybył znacznie później od brata. Reprezentował w środowisku kanonicznym mazowieckim nurt gregoriański. Wprowadził do katedry wrocławskiej liturgię lańską ze śpiewem oraz próbował zaprowadzić celibat kleru w powierzonych mu diecezjach. Zob. Deptuła, *Kościół płocki w XII wieku*, s. 69; tenże, *Krąg kościelny płocki*, s. 45, 83; W. Semkowicz, *Rocznik tzw. świętokrzyski dawny*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny”, t. 28/1910, s. 259-265.

²¹ K. Głombowski, H. Szwejkowska, *Książka rękopiśmienna w starożytności i średniowieczu*, Warszawa-Wrocław 1983, s. 154.

²² Deptuła, *Kościół płocki w XII wieku*, s. 74.

²³ Jest poświadczony także w księdze brackiej opactwa lubińskiego *Liber Fraternalitatis Lubinensis*. Najprawdopodobniej pochodził z Malonne. Deptuła, *Kościół płocki w XII wieku*, s. 75; tenże, *Krąg kościelny płocki*, s. 47, 83.

²⁴ Tenże, *Krąg kościelny płocki*, s. 83; C.K. Święcki, *Kultura literacka Płocka w średniowieczu*, Warszawa-Siedlce 2006, s. 46.

²⁵ Wyraz *scholaris* może oznaczać zarówno mistrza kierującego szkołą, jak i ucznia. Niemniej jednak jest to najstarsza wzmianka o szkole na Mazowszu. Deptuła, *Kościół płocki w XII wieku*, s. 75; tenże, *Krąg kościelny płocki*, s. 83.

²⁶ Tenże, *Krąg kościelny płocki*, s. 83.

²⁷ Na temat obu cudów zob. szerzej Z. Kozłowska-Budkowa, *Płockie zapiski o cudach z r. 1148*, „Kwartalnik Historyczny”, 44 (1930) z. 1, s. 341-348.

relikwie apostołów Piotra i Pawła oraz szczątki św. św. Wincentego i Wawrzyńca²⁸. W tym samym okresie napotyamy jeszcze kanonika Jana, który występuje jako świadek w dokumencie Bolesława Kędzierzawego²⁹ dla opata mogileńskiego Mengozjusza³⁰. Prawdopodobnie był to jeden z pozostałych trzech prałatów XII wiecznej kapituły płockiej, tj. archidiakon, dziekan lub kantor³¹. Ponadto, członkiem kapituły płockiej w latach 1149-1155 był przeor, a później opat czerwińskiego klasztoru kanoników regularnych, Gwidon³².

Przy katedrach biskupich tworzone biblioteki i Płock nie należał tutaj do wyjątków. Pierwszy widoczny rozwój biblioteki katedralnej należy łączyć z pontyfikatami Szymona³³, kilkakrotnie już wymienionego Aleksandra z Malonne oraz Wenera³⁴, który zginął śmiercią męczeńską w 1170 roku, zamordowany na rozkaz możnowładcy Bolesty³⁵. Niestety, nie zachował się żaden średniowieczny inwentarz biblioteki katedralnej w Płocku, co nie oznacza, że takowych nie sporzą-

²⁸ Świątki, *Kultura literacka Płocka*, s. 46.

²⁹ Bolesław IV Kędzierzawy (ok. 1122-1173), książę mazowiecki od r. 1138, w latach 1146-63 śląski, od 1146 r. krakowski i zwierzchni książę Polski oraz od 1166 r. sandomierski. Balzer, *Genealogia Piastów*, s. 155-158; Zob. R. Grodecki, *Bolesław IV Kędzierzawy*, PSB, t. 2, s. 259-260.

³⁰ Deptuła, *Krąg kościelny płocki*, s. 84; Wzmiankowany dokument zachował się jedynie w tzw. falsyfikacie mogileńskim, rzekomo z r. 1065. Tyczy się nadań dla klasztoru benedyktynów w Mogilnie.

³¹ Deptuła, *Krąg kościelny płocki*, s. 84.

³² Tamże.

³³ Szymon (zm. 1129), biskup płocki od 1007 r. Wg Długosza wywodził się z rodu Gozdawów. Vetulani w oparciu o list dedykacyjny, który otwiera *Kronikę* Anonima, tzw. Galla, uważa, że był pochodzenia francuskiego. Żebrowski sugeruje, że mógł on przybyć do Polski w otoczeniu bpa krakowskiego Baldwina z pochodzenia Francuza. Zdaniem Długosza Szymon stolicę biskupią otrzymał dzięki poparciu Bolesława Krzywoustego, który osadził go na stolcu biskupim w efekcie wojny ze Zbigniewem w latach 1106-1107. Szymon towarzyszył komesowi Magnusowi podczas najazdu Pomorzan na Mazowsze w 1109 r. W tradycji kościoła płockiego, spisanej pod koniec XVI w. przez kanonika Wawrzyńca z Wszerzecza, uznawany był za świętobliwego. Anonim tzw. Gall, *Kronika Polska*, tłum. R. Grodecki, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965, s. 125-126; Długosz, *Vitae Episcoporum Plocensium*, s. 601; Deptuła, *Krąg kościelny płocki*, s. 76-77; Nowowiejski, *Płock. Monografia historyczna*, s. 34; A. Vetulani, *Średniowieczne rękopisy płockiej biblioteki katedralnej*, „Roczniki Biblioteczne”, 7 (1963) s. 329; Żebrowski, *Zarys dziejów diecezji płockiej*, s. 30.

³⁴ Werner (zm. 1170), biskup kujawski, biskup płocki od r. 1156/57. Najprawdopodobniej pochodził z południowych Niemiec. Z uwagi na fakt wylansowania w Płocku przez Wenera kultu króla burgundzkiego św. Zygmunta, starsza historiografia jako miejsce jego pochodzenia wskazywała Burgundię. Już jako rządcą diecezji płockiej w 1166 r. przywiózł ze swojej podróży na dwór cesarza Fryderyka Barbarossy relikwię św. Zygmunta, którą złożył w katedrze płockiej. Zasadniczo nowy kult miał umacniać więzi Polski z cesarstwem i o dziwo się przyjął. Po męczeńskiej śmierci był czczony przez wiernych i umieszczany w ówczesnych wykazach świętych i błogosławionych. Z uwagi na jego poparcie dla antypapieża jego kult nie zyskał uznania Kościoła po zakończeniu schizmy. Deptuła, *Kościół płocki w XII wieku*, s. 68, 82; Żebrowski, *Zarys dziejów diecezji płockiej*, s. 31.

³⁵ Bolesta (zm. 1170), kasztelan Wizny. Zob. S. Trawkowski, *Każń kasztelana Bolesty (1170) w tradycji płockiej*, „Studia Źródłoznawcze”, 14 (1969) s. 53-55.

dzano. W roku 1398 biskup Jakub z Korzkwi³⁶ wydał na synodzie diecezjalnym przepis *De officio custodis*, dotyczący uporządkowania biblioteki i korzystania z jej zbiorów. Niniejszym artykułem rządcą diecezji zarządził sporządzenie przez kustosa inwentarza wyposażenia katedry w specjalnym rękopisie pergaminowym. Inwentarz miał obejmować także księgi, a sposób korzystania z nich również został uregulowany. Bez specjalnego zezwolenia ordynariusza kustosz miał prawo wypożyczać do domu rękopisy tylko *studii causa* i to jedynie członkom kapituły oraz duchownym związanym z katedrą na z góry ustalony czas³⁷. Wypożyczający byli zobowiązani do złożenia przysięgi i dania gwarancji, że wypożyczony kodeks oddadzą w określonym terminie i go nie uszkodzą. Dodatkowo miała być prowadzona księga wypożyczeń, w której należało notować, jaki rękopis i komu został wypożyczony, na jak długo oraz termin jego zwrotu³⁸. Przedmiotowych zarządzeń najprawdopodobniej nie zrealizowano albo zaprzestano je wykonywać po śmierci Jakuba z Korzkwi w 1425 roku. Nakaz sporządzania ksiąg katedralnych został powtórzony przez biskupa Wincentego Przerębskiego³⁹ dopiero w 1502 roku⁴⁰.

Wiele rękopisów, które weszły w skład płockiej biblioteki katedralnej sporządzono niewątpliwie w miejscowym skryptorium, zapewne pod kierunkiem kustosa katedry. O skryptorium można mówić, gdy istniał warsztat zatrudniający poza mistrzem przynajmniej jednego czeladnika, zawodowo trudniących się kopiowa-

³⁶ Jakub z Korzkwi, h. Syrokomla (ok. 1350-1425), doktor dekretów, audytor Roty rzymskiej w latach 1386-1396 (jako pierwszy Polak na tym stanowisku), biskup płocki od 1396 r. Kodyfikator płockich statutów synodalnych z lat 1398-1423. Zob. szerzej m.in. J. Bazydło, *Jakub z Korzkwi*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 7, red. S. Wielgus, Lublin 1997, s. 720; J. Kłoczowski, *Biskup Jakub z Korzkwi (1396-1425) i próba restauracji Kościoła płockiego*, „*Studia Płockie*”, 3 (1975) s. 99-118; A. Swieżawski, *Jakub z Korzkwi herbu Syrokomla*, PSB, t. 10, s. 358; S. Zachorowski, *Jakób biskup płocki i jego działalność ustawodawcza i organizacyjna 1396-1425*, Kraków 1915; Żebrowski, *Zarys dziejów diecezji płockiej*, s. 48-51. Przybywając do Płocka Jakub przywiózł ze sobą kilka drogocennych kodeksów prawnych. Dzieła te uświetniły zbiory katedralne w Płocku i jeszcze do czasów II wojny światowej tam się znajdowały. Dzięki odpisom Adama Vetulaniego, który korzystał z nich w latach 30. ubiegłego wieku, wiemy co zawierały. Przede wszystkim godne uwagi są zawarte w jednym kodeksie *Novella in Sextum* i *Quaestiones mercuriales* autorstwa Jana Andrzejowego. Bez wątpienia był to egzemplarz uniwersytecki, na co wskazywały zawarte w nim notatki o pecjach. Kolejnymi były: tego samego autora *Additiones ad Speculum iudiciale Guilelmi Durantis*, *Casus summari Decretalium* Jana Calderiniego wraz z alfabetycznym *Repertorium* Jana de Ligano oraz *Lektura super Clementis* autorstwa tego ostatniego. Vetulani, *Średniowieczne rękopisy płockiej biblioteki*, s. 337-338; L. Zygner, *Wykształcenie uniwersyteckie biskupów płockich w wiekach XIV-XV*, „*Roczniki Historyczne*”, 65 (1999) s. 79.

³⁷ Vetulani, *Średniowieczne rękopisy płockiej biblioteki*, s. 338.

³⁸ M. Hornowska, H. Zdzitowiecka-Jasińska, *Zbiory rękopiśmienne w Polsce średniowiecznej*, Warszawa 1977, s. 297.

³⁹ Wincenty Przerębski, h. Nowina (ok. 1450-1513), biskup płocki w latach 1498-1504, biskup kujawski od 1504 r. W Płocku odbył trzy synody prowincjalne (1499, 1501, 1503). Żebrowski, *Zarys dziejów diecezji płockiej*, s. 55.

⁴⁰ Nowowiejski, *Płock. Monografia historyczna*, s. 479-480.

niem kodeksów⁴¹. W połowie XII wieku istnieje przy katedrze plockiej przynajmniej dwóch pisarzy o dużej klasie stylistycznej, a mianowicie redaktor zapisek o cudach, który ponadto uzupełnił kodeks znajdujący się przed wojną w bibliotece katedry pod numerem 79, pochodzący z XI wieku i zawierający księgi historyczne Starego Testamentu, Dzieje Apostolskie, listy kanoniczne i Apokalipsę, oraz autor notatek liturgicznych zamieszczonych w tym samym kodeksie co *miracula*⁴². Siłą rzeczy musiało już wówczas funkcjonować przy katedrze plockiej skryptorium, które zorganizowane za czasów Aleksandra i Wernera jest przejawem ambicji stworzenia w Płocku ośrodka intelektualnego oddziałującego na zewnątrz. Trudno nie zgodzić się z wybitnym prawnikiem i mediewistą, Adamem Vetulanim, który uznał, iż w podjętej podówczas próbie redakcji spisu cudów, które miały mieć miejsce w katedrze plockiej, a następnie w opisie męczeńskiej śmierci biskupa Wernera należy dopatrywać się szukania sposobów pogłębienia życia religijnego wśród szerszych kół społeczeństwa.

Nie można mówić o żadnym skryptorium bez omówienia kodeksów rękopiśmiennych z niego wychodzących. Jednakże w przypadku katedralnego skryptorium plockiego jest to niezwykle utrudnione, ponieważ w czasie II wojny światowej zaginęły prawie wszystkie z zachowanych dotąd rękopisów⁴³. Z istniejących przed wojną 164 kodeksów pochodzących od XI do XV wieku ocalało tylko 13⁴⁴. Ponadto trzeba podkreślić, że stare kodeksy biblioteki katedralnej niszczały wraz z katedrą wielokrotnie i z okresu wieków XI oraz XII zachowało się ich jeszcze do II wojny światowej jedynie siedem⁴⁵. W obliczu tych faktów jest rzeczą niezwykle trudną, aby na dzień dzisiejszy miarodajnie ocenić rozmiar miejscowego średniowiecznego skryptorium, a nade wszystko określić dokładnie dzieła, które z niego wychodziły oraz przyjrzeć się osobom, które w nim pracowały. Gdyby nie karkołomne badania nad księgozbiorem plockiej biblioteki katedralnej jeszcze sprzed II wojny światowej, podjęte chociażby przez Mathiasa Bersohna, biskupa Antoniego Juliana Nowowiejskiego oraz Adama Vetulaniego, konieczne byłoby opieranie się jedynie na ocalałych kodeksach rękopiśmiennych, usiłując dokonać niezwykle pobieżnej charakterystyki funkcjonującego tutaj w wiekach średnich skryptorium. Dzięki bezcennym informacjom wymienionych powyżej badaczy możemy dokonać pewnej próby charakterystyki rękopisów wychodzących z plockiego warsztatu do XIV wieku.

Z reguły miejsce powstania poszczególnych kodeksów można ustalić jedynie w przybliżeniu. Pomocne w tym są explicity (kolofony)⁴⁶, iluminacje, noty włas-

⁴¹ Vetulani, *Średniowieczne rękopisy plockiej biblioteki*, s. 358.

⁴² Deptuła, *Krąg kościelny plocki*, s. 92.

⁴³ Zob. S. Sawicka, *Straty wojenne zbiorów polskich w dziedzinie rękopisów iluminowanych*, Warszawa 1953, s. 43 n.

⁴⁴ E. Potkowski, *Książka rękopiśmienna w kulturze Polski*, Warszawa 1984, s. 153.

⁴⁵ Nowowiejski, *Płock. Monografia historyczna*, s. 471-474.

⁴⁶ Końcowe noty umieszczane przez skryptora na końcu rękopisu muzycznego, w których zawarte jest przeważnie imię (czasami nazwisko) pisarza, a niekiedy miejsce powstania księgi. J.M. Marszalska, *Biblioteka opactwa cystersów w Szczyrzycu do końca XIX stulecia. Dziedzictwo wieków*, Tarnów 2007, s. 84.

nościowe, zapiski marginalne, znaki wodne papierni oraz zmułdne porównywanie duktu pisma⁴⁷. Natomiast w sytuacji, gdy w konkretnym kodeksie brak jest wzmianki dotyczącej się daty powstania rękopisu to oprócz wymienionych powyżej szczegółów bada się dodatkowo noty kronikarskie, materiał piśmienny, rubryki, a także wprowadzanie do kalendarza nowych świąt⁴⁸.

Przegląd omawianych dzieł otwiera notatka o cudach z roku 1148, które pisarz księgi widział w katedrze płockiej za rządów biskupa Aleksandra z Malonne. Owa notatka znajduje się w foliannie bez początku i końca, pochodzącego z pierwszej połowy XII wieku, w późniejszej skórzanej oprawie. Kodeks ten został zamówiony w jednym ze skrytoriów mozańskich, prawdopodobnie w Leodium Gembladux albo Malonne, przez Aleksandra do wyposażenia kościoła katedralnego⁴⁹. Z uwagi na to, że zawiera Pismo Święte⁵⁰ w wulgacie nazywany jest powszechnie *Biblią płocką*. Zabytek zdobią liczne inicjały w stylu romańskim, a czas i pochodzenie księgi zdradza opis dwóch dobrze znanych cudów, które pisarz zanotował na 249 karcie⁵¹. Przedmiotowa relacjach o dwóch cudach, jakie miały miejsce w 1148 roku w katedrze płockiej rozpada się na dwa zapiski. Oba były pisane tą samą ręką i oba rozpoczynają ozdobny inicjał⁵². Bez wątplenia notatka o cudach została spisana w Płocku. Według Zofii Kozłowskiej-Budkowej jest prawdopodobne, że autorem obu zapisków był wzmiankowany już kustosz Azo⁵³. Spod ręki tego pisarza pochodził także, niestety zaginiony podczas minionej wojny, fragment rękopisu zawierający księgi historyczne Starego Testamentu, Dzieje Apostolskie, listy kanoniczne i Apokalipsę, co świadczy o tym, że w połowie XII wieku istniało przy katedrze płockiej skryptorium, w którym pracowali wykształceni w warsztacie pisarskim kopiści⁵⁴. Ich zadaniem było nie tylko powielanie niezbędnych ksiąg teologicznych i liturgicznych, ale także ich uzupełnianie.

Kolejny, bardzo cenny rękopis, który również nie przetrwał hekatomby II wojny światowej, zawierał fragment dzieła Grzegorza Wielkiego *Moralia super Job*, a na Mazowsze przywędrował w początkach XIII wieku. Wymienienie go w tym miejscu jest konieczne, ponieważ na jednej z pustych kart pisarz XIII wieczy wpisał do niego tekst statutów synodalnych wydanych na synodzie pro-

⁴⁷ Graczyk, Marszalska, *Księgi rękopiśmienne i stare druki*, s. 99.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Święcki, *Kultura literacka Płocka*, s. 43-44.

⁵⁰ Uwagę przykuwa błędne zestawienie poszczególnych ksiąg oraz ich niekompletność, którą można w przeważającej mierze tłumaczyć ubytkiem wielu kart. Dzieło rozpoczynają księgi prorockie, które zgodnie z tradycją grecko-lacińską zajmują ostatnie miejsce w ST. Następnie umieszczone są kolejne księgi, wśród których brakuje następujących: *Pięcioksięgu*, *Jozuego*, *Sędziów*, *Rut*, *Samuela (1 i 2)*, *Królewskiej (1 i 2)* oraz *Nehemiasza*. Co do NT, to nie dochowały się również *Dzieje Apostolskie*, listy powszechne (zachowały się jedynie listy św. Pawła) i *Apokalipsa św. Jana*. Święcki, *Kultura literacka Płocka*, s. 44-45.

⁵¹ M. Hornowska, H. Zdzitowiecka-Jasieńska, *Zbiory rękopiśmienne w Polsce*, s. 41.

⁵² Kozłowska-Budkowa, *Płockie zapiski o cudach...*, s. 342.

⁵³ Tamże, s. 347.

⁵⁴ Vetulani, *Średniowieczne rękopisy płockiej biblioteki*, s. 330.

wincjalnym, odbyłym pod przewodnictwem arcybiskupa Henryka Kietlicza⁵⁵.

W dziale rycin w Muzeum Czartoryskich w Krakowie znajduje się 19 fragmentów rękopisu pochodzącego z przełomu wieków XIII i XIV, zwanego *Graduałem Bolesława II*. W jednym z rozpoznanych fragmentów *Exsultet* zanotowano imiona księcia Bolesława⁵⁶ i jego dwóch synów, Ziemowita⁵⁷ i Waclawa, oraz biskupa Jana⁵⁸. Książę mazowiecki miał jeszcze jednego syna, Trojdena I⁵⁹, którego imię z nieznanymi przyczyn zostało w kodeksie pominięte. Identyfikacja biskupa Jana napotyka na pewną przeszkodę, albowiem za panowania Bolesława II spotykamy dwóch rządców diecezji płockiej o tym imieniu. Jana II Wysokiego⁶⁰ oraz występującego bezpośrednio po nim Jana III Nałęczą⁶¹. Biorąc powyższe pod uwagę, okres dokonania wpisu w *Exsultet* należy zakreślić na lata 1297-1313, gdzie wydarzeniami granicznymi są kolejno początek pontyfikatu Jana II oraz śmierć Bolesława II. Ze względu na wymienienie osoby księcia mazowieckiego w przedmiotowym graduale należy upatrywać w nim jego fundatora. Kodeks jest w znacznym stopniu zdefektowany. Wliczając kartę dodaną z innego kodeksu, w całości zachowało się jedynie sześć stron, w tym trzy zawierające notację muzyczną⁶².

Autorem następnej interesującej nas pozycji, także zaginionej, kopiariusza powstałego około 1285 roku i zanalizowanego przez Bolesława Ulanowskiego, był niestety anonimowy płoczanin, który około 1260 roku przywiózł ze swoich studiów egzemplarz pochodzenia północno-włoskiego *Summy super titulis Decretalium* Gofreda z Trano i wzbogacił go licznymi glosami, pisany już w Płocku⁶³. Powyższe komentarze świadczą nie tylko o gruntownym wykształceniu

⁵⁵ Henryk Kietlicz (ok. 1150-1219), arcybiskup gnieźnieński od 1199 r. Zob. szerzej W. Baran-Kozłowski, *Arcybiskup gnieźnieński Henryk Kietlicz 1199-1219. Działalność kościelna i polityczna*, Poznań 2005.

⁵⁶ Bolesław II (ok. 1253/58-1313), syn Ziemowita I, brat Konrada II. Współrządził z bratem od 1275 r., kiedy to w wyniku podziału Mazowsza został księciem płockim, w latach 1288-1289 w Sandomierzu, od 1294 r. rządził całością Mazowsza. Balzer, *Genealogia Piastów Piastów*, s. 421-423; K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, Poznań-Wrocław 1998, s. 16-23; Zob. A. Kłodziński, *Bolesław II*, PSB, t. 2, s. 267-269.

⁵⁷ Ziemowit II (1283-1345), syn Bolesława II, brat Trojdena I oraz Waclawa. W latach 1310-1313 książę warszawski i liwski, od 1313 r. książę rawski, w latach 1336-1340 regent w Płocku. Balzer, *Genealogia Piastów Piastów*, s. 433-437; K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich...*, s. 28-30; Zob. K. Pacuski, A. Swieżawski, *Siemowit II*, PSB, t. 37, s. 69-72.

⁵⁸ „Johanne et gloriosissimo duce nostro Boleslao cum liberis suis Semovit et Wancie”. T. Maciejewski, *Graduał Bolesława II Mazowieckiego*, „Musica Medii Aevi”, 4 (1977) s. 11.

⁵⁹ Trojden I (1284/88-1341), syn Bolesława II, brat Ziemowita I oraz Waclawa. Od 1310 r. książę czerski, od 1313 r. dodatkowo w Warszawie i Liwie, w latach 1336-1340 regent w Płocku. Balzer, *Genealogia Piastów*, s. 437-438; Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, s. 30-36.

⁶⁰ Jan II Wysoki, h. Prawdzic (zm. 1310), biskup płocki od 1297 r. Żebrowski, *Zarys dziejów diecezji płockiej*, s. 35.

⁶¹ Jan III, h. Nałęcz (zm. 1317), biskup płocki od r. 1310. Żebrowski, *Zarys dziejów diecezji płockiej*, s. 35.

⁶² Święcki, *Kultura literacka Płocka*, s. 87-88.

⁶³ Vetulani, *Średniowieczne rękopisy płockiej biblioteki*, s. 334.

kanonistycznym oraz romanistycznym ich autora, ale także o zasobności biblioteki katedralnej w Płocku w dzieła prawnicze, na których się oparł przy samodzielnej redakcji glos⁶⁴.

W XIV wieku nieodmiennie korzystano w Płocku z miejscowej produkcji książki rękopiśmiennej. W gronie kopistów ze skryptorium katedralnego płockiego w omawianym okresie znalazł się Świętosław z Wilkowa, zawodowy skryba i iluminator, który na zlecenie kanonika płockiego Markwarda, syna Ziemka z Kleczewa, sporządził w połowie lat sześćdziesiątych dwie bogato zdobione księgi liturgiczne, *Antiphonarium* i *Graduale*⁶⁵. Oba dzieła zaginęły podczas minionej wojny. Antyfonarz powstał około 1365 roku. Został wykonany na pergaminie i zawierał siedem miniatur oraz 17 wielobarwnych inicjałów⁶⁶.

Graduał, a właściwie jego urywek (księga już przed wojną była bardzo zdefektowana), którego zarówno pismo, jak i pięć ocalałych dużych, barwnych inicjałów oraz wiele drobnych były gotyckie⁶⁷, został opatrzony w diastematyczną notację muzyczną na schemacie czteroliniowym oraz zawierał teksty hymnów i antyfon na wszystkie godziny kanoniczne na uroczystość św. Zygmunta⁶⁸. Typ miniatury i dekoracji marginesu przypominał wzory burgundzkie z początku wieku XIV. Umieszczony na ósmej karcie inicjał *A* wyobrażał w górnej części Chrystusa błogosławiącego, a w dolnej modlącego się ofiarodawcę w pozycji klęczącej⁶⁹. Czas powstania księgi i wiadomość o należeniu do katedry płockiej przetrwały na jednej z ocalałych kart⁷⁰.

Na baczność uwagę zasługuje fakt, że niniejszy kodeks przekazywał nam początek polskiej pieśni religijnej w odpisie z XIV wieku w następującym brzmieniu: „*Christus zmartwych wstał ge [...] ludu przyklad dal ge, esz nam zmartwych wstaci,*

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ Potkowski, *Książka rękopiśmienna*, s. 153.

⁶⁶ Tamże.

⁶⁷ Hornowska, Zdzitowiecka-Jasieńska, *Zbiory rękopiśmienne w Polsce*, s. 292.

⁶⁸ Zygmunt I Święty (zm. 524), św. Kościoła katolickiego, król Burgundów (germański lud). W 507 r. przeszedł na katolicyzm, co nie spotkało się ze zrozumieniem wśród jego w większości ariańskiego ludu. Jego kult łączył się z kultem św. Maurycego, patrona cesarstwa. Według legendy Zygmunt był ukazywany jako naśladowca św. Maurycego, ku którego czci ufundował w 515 r. opactwo w Saint-Maurice d' Agaune. Zygmunt był przede wszystkim czczony jako pokutnik (za namową drugiej żony kazał udusić syna Sigeryka), męczennik (wydał go Frankom na śmierć Burgundarianin imieniem Trapsta) oraz patron chorych na febrę (zachorował na nią po kłótni z jednym z biskupów i ozdrowiał po pogodzeniu się z nim). Relikwie św. Zygmunta zostały sprowadzone do Płocka przez biskupa Wernera w 1166 r. Z czasem król burgundzki stał się drugim po NMP głównym patronem katedry płockiej, a następnie patronem miasta Płocka. Deptuła, *Kościół płocki w XII wieku*, s. 83; tenże, *Krąg kościelny płocki*, s. 88; Święcki, *Kultura literacka Płocka...*, s. 95.

⁶⁹ Hornowska, Zdzitowiecka-Jasieńska, *Zbiory rękopiśmienne w Polsce*, s. 292.

⁷⁰ „Iste est liber ecclesie Cathedralis Plocensis comparatus et donatus per Marquardum Canonicum ecclesie ejusdem, filium condam Zemecl de Cleczewo ad honorem beate Virginis gloriosae scriptus per manus Swotoslay de Wilcowo. Participes eos fac Domine omnium timencium te, est finitus anno Domini milesimo trecentesimo sexagesimo quinto”. Hornowska, Zdzitowiecka-Jasieńska, *Zbiory rękopiśmienne w Polsce*, s. 292-293.

sbogiem crolevacii. Kyrie”⁷¹. Wzmiankowany utwór kopista zamieścił na karcie 103⁷².

W tym samym czasie powstała w Płocku, przeznaczona dla kościoła katedralnego, inna księga liturgiczna - dwutomowe tzw. *Ordinarium sive Speculum chori Ecclesiae Plocensis*, które być może zawdzięcza swe powstanie inicjatywie biskupa Imisława Wrońskiego⁷³, niegdyś kanclerza księcia płockiego Bolesława III⁷⁴. Omawiany kodeks zwany jest również *Stella chori Plocensis*. Do roku 1944 był przechowywany w Muzeum Diecezjalnym w Płocku, skąd został wywieziony przez Niemców do Królewca. Rękopis szczegółowo opisywał sposób odprawiania nabożeństw publicznych w kościele katedralnym, w szczególności nieszpórów, komplety, porannego matutinum z laudesami, prymy, tercji, procesji niedzielnej z aspiracją sumy, seksty oraz nony⁷⁵. Ponadto wszystkie opisy nabożeństw zostały wzbogacone instrukcjami dotyczącymi gestów oraz czynnościami liturgicznymi kapłana i asysty, a także sporadycznymi wzmiankami o udziale organisty⁷⁶. Autor dzieła nie podał całości tekstów pieśni, a jedynie ich incipity. W przypadku utworów powszechnie znanych, a takimi były wówczas niniejsze pieśni, był to zabieg zdecydowanie uprawniony.

Do 1939 roku znajdowały się w Płocku dwa *Pontyfikaty*, jeden z XII, drugi z XIV wieku. Nie wzmiankuje o nich Vetulani prawdopodobnie dlatego, że nie zostały mu one udostępnione podczas przeprowadzanej przez niego kwerendy w Bibliotece Seminarystycznej. *Pontyfikał Płocki* z XII wieku zaliczany jest do najstarszych powstałych w Polsce, reprezentuje tzw. pontyfikał rzymsko-germański i został sporządzony najprawdopodobniej w Płocku⁷⁷. Ubolewać trzeba nad tym, że został w marcu 1941 roku wywieziony przez Niemców do Królewca, a stamtąd do Rzeszy. Obecnie znajduje się w Bayerische Staatsbibliothek w Monachium. Zabytek został zidentyfikowany jako *Pontyfikał Płocki* przez Jana Lewańskiego⁷⁸.

⁷¹ Graczyk, Marszalska, *Księgi rękopiśmienne i stare druki*, s. 96.

⁷² Święcki, *Kultura literacka Płocka*, s. 96.

⁷³ Imisław Wroński, h. Kościeszka (zm. 1365), kanclerz Bolesława III, kanonik płocki, wybrany na biskupa płockiego przez kapitułę w 1357 r. Wobec sprzeciwu Ziemowita III na zatwierdzenie papieskie czekał siedem lat. Żebrowski, *Zarys dziejów diecezji płockiej*, s. 38-39; Janisław zakupił za 15 florenów pod koniec lipca 1359 r. w Awinionie u bibliotekarza papieskiego Antoniego de Sexto rękopis z przełomu w. XIII/XIV, zawierający *Rationale divinatorum officiorum* autorstwa Wilhelma Durantisa. Pojawienie się tego tytułu w Płocku prawdopodobnie przyczyniło się do wzrostu zainteresowania kwestiami liturgicznymi zarówno u Janisława, jak i wśród duchowieństwa katedralnego. Święcki, *Kultura literacka Płocka*, s. 89-90.

⁷⁴ Bolesław (Bolko) III płocki (po 1320-1351), jedyny syn Waclawa płockiego. Książę płocki od 1336 r. (regencja stryjów do r. 1340), od 1345 r. w Wiźnie i Sochaczewie, przez cały okres rządów lennik czeski. Balzer, *Genealogia Piastów*, s. 448-449; Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, s. 54-56; Zob. K. Maleczyński, A. Swieżawski, *Bolesław III*, PSB, t. 2, s. 271-272; Potkowski, *Książka rękopiśmienna*, s. 154.

⁷⁵ Święcki, *Kultura literacka Płocka*, s. 90.

⁷⁶ Tamże, s. 91.

⁷⁷ Graczyk, Marszalska, *Księgi rękopiśmienne i stare druki*, s. 98-99.

⁷⁸ J. Lewański, *Dramat i dramatyzacje liturgiczne w średniowieczu polskim*, „Musica Medii Aevi”, 4 (1973) s. 93-174; Graczyk, Marszalska, *Księgi rękopiśmienne i stare druki*, s. 98.

Jednak gruntownych nad nim badań, uwieńczonych monografią, która ukazała się w roku 1986, podjął się w 1977 roku Antoni Podleś⁷⁹. Z uwagi na to, że omawiany kodeks jest nie do odzyskania (rękopis został zgodnie z prawem zakupiony na aukcji przez wskazaną bibliotekę w 1973 roku), jest to tym bardziej cenny głos przybliżający średniowieczną kulturę rękopiśmienną w Polsce. Natomiast *Pontyfikał* z XIV wieku powrócił do Płocka w 1990 roku. Rękopis sporządzono na dwustronnie szlifowanym pergaminie i jest on znacznie zdefektowany⁸⁰. Składa się z dwóch części: starszej datowanej prawdopodobnie na wiek XIII, foliowanej rubrą, z zachowanym spisem zawartości (88 kart), oraz młodszej pochodzącej z XIV wieku, niefoliowanej (64 karty)⁸¹. Ta kwestia upoważnia do wyciągnięcia wniosku, że księgę sporządziło co najmniej dwóch kopistów, których imion nie znamy. Rękopis w całości zapisany jest czarnym atramentem żelazowo-galusowym, uzupełnianym rubrą. Inicjały o różnej wysokości rozpoczynające akapity domalowano czerwoną i niebieską farbą⁸². Cały kodeks, w szczególności część drugą, wykonano bardzo starannie.

Do czasów współczesnych zachował się także, co prawda jedynie w niewielkim fragmencie, bo zaledwie na 72 kartach, *Antyfonarz* z XIV wieku. Antyfonarze były zbiorami krótkich refrenów używanych w liturgii, tzw. antyfon, które rozpoczynały i kończyły hymny bądź psalmy⁸³. Brak karty tytułowej i kolofonu uniemożliwia precyzyjne datowanie niniejszej księgi. Nie można wykluczyć, że mógł powstać w skrytorioium katedralnym płockim w pierwszej połowie XIV wieku. W tym właśnie czasie korzystano w znacznym stopniu z miejscowej produkcji książki rękopiśmiennej. Omawiany kodeks w całości wykonano na pergaminie należącym do tzw. gatunku północnego⁸⁴, pisany jest w całości chorałową notacją rzymską, *nota quadrata*, na pięciu liniach, a analiza duktu pisma uprawnia do wysnucia wniosku, że w całości został wykonany przez jednego skryptora⁸⁵. Tekst zabytku, notabene tak samo jak neumy, został sporządzony czarnym inkaustem, zaś nutownice w całości zostały wykonane rubrą⁸⁶.

Ponadto na przełomie XIV i XV wieku działał w Płocku kopista i intrologator Paweł, syn Jana z Łuniewa⁸⁷. Przypisuje mu się skopiowanie ośmiu kodeksów z zakresu prawa kanonicznego z polecenia biskupa Jakuba z Korzkwi w latach 1396-1404. Dla tego ostatniego Paweł z Sierpca przepisał zaginiony w czasie II wojny światowej brewiarz, na który składało się 498 pergaminowych kart, przy czym podczas oprawiania dołączono do niego dalsze karty z tekstem XIV wiecz-

⁷⁹ A. Podleś, *Pontyfikał Płocki z XII wieku. Studium liturgiczno-źródłoznawcze. Edycja tekstu*, Płock 1986.

⁸⁰ Graczyk, Marszalska, *Księgi rękopiśmienne i stare druki*, s. 101.

⁸¹ Tamże, s. 102.

⁸² Tamże.

⁸³ Tamże, s. 100.

⁸⁴ *Charta theutonica*.

⁸⁵ Graczyk, Marszalska, *Księgi rękopiśmienne i stare druki*, s. 104.

⁸⁶ Tamże.

⁸⁷ Potkowski, *Książka rękopiśmienna*, s. 154.

nym⁸⁸. Podstawowa zawartość rękopisu nie została nigdy odnotowana i nie jest obecnie znana. Zachowało się tylko kilka uwag i odpisów dokonanych ze starszej, XIV wiecznej części zabytku. Karty od szóstej do jedenastej obejmowały tzw. *Calendarium Plocense* z datami świąt kościelnych, w którym znajdowały się dopisywane głównie w XV, częściowo w XVI wieku notatki informujące o śmierci różnych osobistości czy o ważniejszych w Polsce wydarzeniach historycznych⁸⁹. Na karcie 12. brewiarza widniał zapisek, najprawdopodobniej ułożony przez samego Jakuba z Korzkwi, że 23 lutego 1386 roku autor został powołany na stanowisko audytora sądu papieskiego w Rzymie. Jakub szczegółowo opisał ceremoniał z nominacją i wymienił obecnych na nim kardynałów. Na tej samej karcie inny zapisek informował o uwięzieniu 11 stycznia 1385 roku w Nucerii z rozkazu papieża sześciu kardynałów i skazaniu ich, z wyjątkiem Adama Anglicano, na śmierć⁹⁰. Obie notki zamknięte zostały według mniemania Wojciecha Kętrzyńskiego tekstem modlitwy bądź, jak twierdził Vetulani, hymnem na cześć Rzymu⁹¹.

Ostatnim zabytkiem sztuki rękopiśmiennej z końca XIV wieku z kręgu płockiego, który trzeba przybliżyć jest mszał *Missale vetus*, bliżej opisany przez Mathiasa Bersohna w dziele zatytułowanym *Księgozbiór katedry płockiej*⁹². Niestety, on również nie przetrwał zawieruchy wojennej. Kodeks w końcu XIX wieku był zdefektowany. Składał się ze 198 kart zapisanych na pergaminie pismem gotyckim z przełomu wieków XIV i XV, zdobiło go 15 inicjałów oraz pięć mniejszych miniatur, które były bardzo zniszczone⁹³. Z kalendarza umieszczonego na początku rękopisu można było wnioskować, że był pisany w Polsce i dla Polski, ponieważ uwzględniono w nim świętych: Jadwigę⁹⁴, Stanisława⁹⁵ i Zygmunta, który od

⁸⁸ Vetulani, *Średniowieczne rękopisy płockiej biblioteki*, s. 338.

⁸⁹ Świącki, *Kultura literacka Płocka*, s. 112.

⁹⁰ Zainspirowana przez króla Neapolu Karola III Durazzo grupa sześciu kardynałów (Jan z Amelii, tytułu św. Sabiny, Gentili z Sangro, tytułu św. Adriana, Ludwik Donati z Wenecji, tytułu św. Marka, Bartłomiej z Cucurno, tytułu św. Wawrzyńca w Damaszku, Maryn z Judice, tytułu św. Pudencjany oraz Adam z Eston, tytułu św. Cecylii, zwany Anglikiem) zawiązała spisek, mający na celu odsunięcie Urbana VI od władzy i oddanie go pod kuratelę kardynałów. Dzień przed planowanym buntem, 12 stycznia 1385 roku, papież zwołał konsystorz (co odnotował w notce autobiograficznej Jakub pod błędną datą, bo 11 stycznia), na którym polecił uwięzić i następnie stracić buntowników. Jedynie Adam z Eston zachował życie w efekcie interwencji dworu angielskiego. Vetulani, *Średniowieczne rękopisy płockiej biblioteki*, s. 360; L. Zygnier, *Początki kariery kościelnej Jakuba z Kurdwanowa*, w: *Duchowieństwo kapitulne w Polsce średniowiecznej i wczesnonowożytnej*, red. A. Radziwiński, Toruń 2000, s. 209.

⁹¹ Świącki, *Kultura literacka Płocka*, s. 114-115.

⁹² Hornowska, Zdzitowiecka-Jasieńska, *Zbiory rękopiśmienne w Polsce*, s. 291.

⁹³ Tamże, s. 292.

⁹⁴ Jadwiga Śląska (1178/80-1243), św. Kościoła katolickiego, kanonizowana przez Klemensa IV w dniu 26 III 1267 r. Żona ks. wrocławskiego Henryka I Brodatego, matka Henryka II Pobożnego, córka ks. Meranii Bertolda IV i Agnieszki von Rochlitz z rodu Wettynów, hrabiów Andechs. B. Suchoniówna, *Jadwiga*, PSB, t. 10, s. 297-299.

⁹⁵ Stanisław ze Szczepanowa (przed 1039-1079), św. Kościoła katolickiego, męczennik, od r. 1072 biskup krakowski, kanonizowany przez Innocentego IV 8 IX 1253 r. S. Trawkowski, *Stanisław ze Szczepanowa*, PSB, t. 41, s. 580-587.

pierwszej połowy XIV wieku jest patronem katedry plockiej, a z czasem stał się patronem miasta Płocka.

Reasumując, z plockiego warsztatu wychodziły przede wszystkim dzieła teologiczne i liturgiczne na potrzeby zarówno kościoła katedralnego, jak i innych kościołów w diecezji. Nie jest to niczym nadzwyczajnym, albowiem średnio-wieczne zabytki rękopiśmienne to w przeważającej mierze kodeksy biblijne, liturgiczne oraz teologiczne. Do najpopularniejszych ksiąg liturgicznych z kręgu plockiego należy zaliczyć brewiarze, mszały, pontyfikały, graduały oraz antyfonarze. Zdarzały się także księgi z zakresu prawa kanonicznego. Płock nie był w tym względzie odosobniony, aczkolwiek dzieła o tej treści produkowane w miejscowym skryptorium są zdecydowanie słabiej reprezentowane. Natomiast ewidentnie daje się zauważyć brak w nim kodeksów literatury świeckiej. Można mieć pewne wątpliwości, czy warsztat plocki utrzymał się za czasów biskupów polskiego pochodzenia, ale są dowody na to, że niektóre rękopisy z XIII i XIV wieku pisali polscy kopiści na zamówienie i za wynagrodzeniem, o czym świadczy zaprezentowany powyżej przegląd dzieł wychodzących z plockiego skryptorium katedralnego.

Zanim Kazimierz Wielki⁹⁶ „spłacił dług ciała⁹⁷” 5 listopada 1370 roku, złożył śmiertelną chorobą wyraził wolę podźwignięcia z ruin plockiego kościoła katedralnego⁹⁸. Akta kapitulne przez cały wiek XV wspominają o potrzebie pokrycia dachu i reperacji ścian⁹⁹, co wskazuje na to, że zamysł ostatniego z Piastów na tronie polskim nie wszedł w fazę realizacji, a wraz z katedrą niszczało znajdujące się przy niej skryptorium.

CATHEDRAL SCRIPTORIUM OF PŁOCK TO THE 14TH CENTURY

Summary

Article presents the cathedral environment of Płock from the erection of the bishopric of Płock in 1075 until the end of the fourteenth century. The author discusses the origins of the Płock Cathedral dedicated to the Assumption of the Blessed Virgin Mary. The paper also focuses on the rulers of the Diocese, especially Aleksander from Malonne, Werner and Jakub from Korzkiew, which constitutes the backdrop for the characterization of the local scriptorium to the fourteenth century. The whole text is crowned with a detailed discussion of works coming from Płock, both those that survived to the present day, as well as those which did not survive World War II.

Thanks to arduous research into the book collection of the Cathedral Library of Płock done before the Second World War by such people as Mathias Bersohn, Bishop Antoni Julian Nowowiejski and Adam Vetulani, the author of the article managed to make an attempt to characterise the manuscripts coming from cathedral scriptorium of Płock to the fourteenth century.

Translated by Aneta Kiper

⁹⁶ Kazimierz Wielki (1310-1370), król Polski od 2 III 1333 r. W stosunku do Mazowsza prowadził zasadniczo ugodową politykę, w ogóle nie stosując działań zbrojnych. Balzer, *Genealogia Piastów*, s. 380-381.

⁹⁷ *Kronika wielkopolska*, przeł. K. Abgarowicz, Kraków 2010, s. 50.

⁹⁸ Jan z Czarnkowa, *Kronika*, tłum. J. Żerbiłło, Kraków 2001, 23-24.

⁹⁹ Nowowiejski, *Płock. Monografia historyczna*, s. 153.